

СЛОБОДАН ПРОДИЋ*

Српска православна Епархија далматинска
Шибеник, Република Хрватска

UDC: 323.28:141.4

Прегледни рад

Примљен: 21.12.2020

Одобрен: 28.01.2021

Страна: 239–250

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.1r.3.06

УЛОГА НАУЧНОГ АТЕИЗМА У АНТИРЕЛИЗИОЗНОЈ КАМПАЊИ НИКИТЕ СЕРГЕЈЕВИЧА ХРУШЧОВА

Сажетак: 20. век на просторима Русије донео је мноштво интересантних догађаја. Један од тих догађаја свакако је промена државног уређења и стварање државе по имену Савез Совјетских Социјалистичких Република (СССР). У овој држави која је постојала од 1917. до 1991. године положај Православне цркве али и осталих верских заједница био је изразито тежак. У својим настојањима да униште религију, представници државне власти користили су различите методе које су биле у дијапазону од примене суровог физичког истребљења верника до покушаја да се, применом достигнућа научног атеизма, људи што је у могуће већој мери одврате од религије. Једна од етапа у прогону Цркве на простору СССР-а била је и кампања која је спровођена под надзором Никите Сергејевича Хрушчова. Ову етапу обележиће управо примена метода научног атеизма, а њене последице и данас се осећају на простору Руске Федерације.

Кључне речи: СССР, Црква, прогони, научни атеизам, Никита Сергејевич Хрушчов.

Уводне напомене

Лев Николајевич Митрохин (1930-2005), руски философ и врстан познавалац верских питања у СССР-у и Руској Федерацији, у свом раду „Баптизм: история и современность (философско-социологические очерки)”, изнео је идеју о томе да су у СССР-у постојале две етапе прогона религије, то јест верујућих људи. Прва етапа био је „воинствующий атеизм” која је трајала током 20-их и 30-их година 20. века, док је друга етапа био „научный атеизм” који је трајао од 50-их до 80-их година 20. века (Митрохин, 1974, 78). На српском језику током последњих неколико година објављено је више радова који се баве питањима прве етапе у прогону верујућих људи у СССР-у, то јест оне

* porodicaprodic@gmail.com

етапе која је трајала до почетка Другог светског рата. Са друге стране, о „научном атеизму” и његовом утицају на прогон верујућих људи у СССР-у готово да се и није говорило. У овом раду покушаћемо да изнесемо неке основне напомене о овој етапи прогона Цркве као и о улози коју је научни атеизам имао у њој захваљујући подршци Никите Сергејевича Хрушчова.

Најгрубље речено, разлике у две поменуте етапе у прогону Цркве (= верујућих људи у СССР-у) првенствено се примећују у методама које су употребљаване од стране власти. У време „воинствующег атеизма” доминантан је репресивни метод као онај који је проистекао из револуционарног покрета. Реч је о методу који има за циљ да се на физички начин искорене верујући људи и све оно што може представљати потенцијалну могућност њиховог даљег постојања у надлазећем времену комунизма. Овај период историје остаће запамћен као време физичке ликвидације свештенства и верујућег народа, као и време уништавања парохиских храмова, манастира, цамија и осталих објеката који су служили различитим верским заједницама у СССР-у.

Након својеврсног периода привидног мира првенствено због става који је заузела Руска Православна Црква у времену током Другог светског рата,¹ у времену када је приметно почео да слаби култ Стаљина и када су започеле борбе у вези са тим ко ће постати централна личност СССР-а након његове смрти, полако али сигурно стварали су се услови за нову етапу прогона. Посматрано из историјске перспективе, друга етапа прогона Цркве започела је недуго након преузимања власти од стране Никите Сергејевича Хрушчова (1894–1971).² За разлику од корака које је Хрушчов, након преузимања власти у СССР-у, преузео првенствено у домену спољне политике, када се говори о

¹ Питање промене односа државног руководства СССР-а према Руској Православној Цркви у првим годинама 2. светског рата данас је прилично добро обрађено у стручној литератури на руском језику. Између осталог поменимо следеће радове: Љикова, Людмила Анатольевна, *РПЦ в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сборник документов*, Москва, 2009; Фарберов, Андрей Иосифович, *Спаси и сохрани: свидетельства о помощи Божией в Великую Отечественную войну*, Москва, 2015...

² Покушаћемо да у неколико реченица изложимо пут којим је прошао Никита Сергејевич Хрушчов како би се докопао места првог човека СССР-а. Никита Сергејевич Хрушчов рођен је 1894. године у сиромашној радничкој породици. Школовање је започео у сеоској школи где је учитељ био тамошњи свештеник РПЦ. Када је навршио 9 година, отац Никиту испишује из школе како би могао да надничари. Када је имао 14 година породица је прешла у место Јузовка у Доњецкој области где је постојао рудник. Млади Никита овде креће на занат, а уједно почиње да се активно укључује у тамошњи политички живот. 1918. године ступа међу большевике и учествује у грађанском рату. Због својих способности уврштен је у политичко одељење и то ће у значајној мери одредити његову даљу каријеру. Партијска ангажованост одвела га је у руководеће органе тако да је 1938. године постао први секретар Централног Комитета Комунистичке Партије Украјине. Веома вешт у политичким играма које су иначе биле максимално усавершене међу совјетским комунистима, Хрушчов током времена 2. светског рата доспева до високе позиције у армији. Наиме, он је крај рата дочекао у чину генерала. До 1949. године успео је да постане особа у коју је Стаљин имао огромно поверење. У борби за власт након Стаљинове смрти Хрушчов је по ко зна који пут показао сву своју умешност и лако је савладао непосредне противнике, а пре свега Лаврентија Берију. Први секретар ЦК КПСС постаје 14. марта 1953. године. На овој функцији је до 14. октобра 1964. године када је пензионисан и на тај начин уклоњен из извршне власти. Умро је 11. септембра 1971. године

унутар државним питањима он је, као представник најтврђе политичке струје која је заговарала коначни прелазак совјетског друштва из времена изградње социјализма у време комунизма, покренуо читав низ корака који су, по његовом мишљењу, овај процес требали да реализују у најскорије време и на најпродуктивнији начин. Један од корака који је требало предузети био је и тај да се унутар Совјетског Савеза, када су питању религиозне заједнице и уопште религија као преостатак прошлих времена, у процесу социјалистичког преображаја религиозне заједнице у потпуности маргинализују, а потом и неутралишу. Такође, Хрушчов је био заговорник идеје остварења свих потребних услова за реализацију процеса дефинитивног преваспитавања преосталог броја верујућих у неверујуће људе. Један од начина било је да се они који су се декларисали као верујући религиозни житељи СССР-а превасходно обретну у позицији неприпадности већинском делу друштва, те да ова маргинализованост изазове непријатност и осећај безважности што би представљало подстицај у предузимању корака према ресоцијализацији. Овај процес веома добро окарактерисала је историчарка Елена Панич која је, у Трећем Програму Комунистичке Партије Совјетског Савеза,³ прихваћеном 31. октобра 1961. године на 22. конгресу Комунистичке Партије Совјетског Савеза, препознала не само пуко „преваспитавање” верника у правцу њиховог одрицања од било какве религиозности него да они, као религиозне особе, представљају трагове капиталистичке свести, те да борба са њима, као преостатцима, чини суштински важан део активности Комунистичке Партије Совјетског Савеза на путу остварења комунистичког васпитања. У пракси, ово је требало да дотадашњу диктатуру пролетаријата усмери на стварање нових, сваковрсно поузданих чланова социјалистичко/комунистичког друштва. Требало је да то постану људи који су способни да у пракси покажу узвишеност „Моралног кодекса стваралаца комунизма”, то јест да поседују духовно богатство, моралну чистоту и физичко савршенство.⁴

Почетак и особености Хрушчовљеве антирелигиозне кампање

Као и читав низ сличних идеја које су настајале од стране вођа СССР (не мислимо само на Лењина, Стаљина и Хрушчова него и на низ њихових најближих сарадника који су, наравно у различитој мери, утицали на формирање

³ „Программа Комунистической Партии Советского Союза”, у електронском формату, доступан је на www.leftinmsu.narod.ru

⁴ „Моральный кодекс строителя коммунизма” представља изузетно интересантан низ принципа и велика је штета што се до сада на њега није обратила довољна пажња пре свега од стране православних богослова. Наиме, овај документ из 1961. године прожет је многобројним идејама које у основи представљају елементе Декалога и напомене новозаветне етике. На ово су својеремено указивали Владимир Путин и Генадиј Зјуганов. За разлику од Путина који је у „Моралном кодексу” веома одмерено препознавао делове Светог Писма, Зјуганов је отишао корак даље. Он је поистовретио овај документ са Христовом „Беседом на гори”, а чак је у једном моменту Господа Исуса Христа прогласио првим комунистом. Погледати: Закатнова, Александра, „Семь шагов Зюганова. Глава КПРФ уверем, что первым коммунистом был Христос”, *Российская газета* (Федеральный выпуск) № 4849, 13. февраля 2009. г.

и заузимање државног става поводом различитих питања), нови обрачун са Црквом и религијом уопште свој почетак има у ставовима који су 7. јула 1954. године изнети од стране Централног комитета Комунистичке Партије Совјетског Савеза на чијем челу се тада налазио Никита Сергејевич Хрушчов.

У документу „О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах её улучшения” указано је на појаву оживљавања активности Цркве и различитих религиозних секти, као и на пораст броја грађана спремних да учествују у неком облику религиозног живота. У вези са тим из ове највише државне институције препоручено је партијским и комсомолским организацијама, Министарству просвете и професионалним институционалним заједницама да се што је могуће више позабаве антирелигиозним радом на пољу систематског сузбијања ових појава. Као начин, а то је веома важно за тему о којој говоримо, налаже се употреба методе убеђивања и стрпљивог објашњења религиозних заблуда уз примену индивидуалног приступа верујућим људима (КПСС, 1971, 502–505). Овакав више него неуобичајен приступ решавању проблема вере био је пре свега резултат постојања и рада колективног руководства СССР-а. Само четири месеца касније, то јест 10/11. новембра 1954. године, у време када је Хрушчов учврстио своју позицију на месту првог човека СССР-а, обнародован је проглас „Об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения”.⁵ Овај проглас, у значајној мери, пронашао је своје место у одлукама и корацима који ће бити предузети након 20. Конгреса Комунистичке Партије Совјетског Савеза одржаног у Москви од 14. до 25. фебруара 1956. године. Историјски посматрано, по свему судећи ово је био почетак остварења Хрушчовљеве идеје о новој антирелигиозној кампањи.

За разлику од антирелигиозне кампање која се у СССР-у спроводила у времену пре Другог светског рата, у овој је акценат стављен и на пропагандну делатност. Ова делатност подразумевала је постојање не само појединаца, него и државних институција које ће перманентно спроводити у дело замисао о потпуном маргинализовању религије у људима који су живели унутар СССР-а. Међу првим наговештајима устројења оваквих институција, али и заузимања новог и приметно другачијег става у борби са религијом јесте и чланак у листу „Правда” под насловом „Шире развернуть научно-атеистическую пропаганду”, а који је објављен крајем јула 1954. године. Мисао-водиља у овом чланку била је неопходност увођења синтезе антирелигиозне критике и научне пропаганде са циљем да управо знањем и науком људима буде предочено да су у заблуди уколико су још увек верујући (Смирнов, 2018, 148). Данас се још увек са сигурношћу не може рећи од кога је, у владајућим круговима СССР-а, потекла кованица „научни атеизам”. По неким истраживачима реч је о Леониду Фјодоровичу Иљичеву,⁶ док је по неким реч о Георгију Фјодоровичу Алек-

⁵ Текст документа, у електронском формату, доступан је на www.kpss-ru.livejournal.com/126801.html

⁶ Леонид Фјодорович Иљичев (1906–1990) по образовању је био доктор философских наука али и истакнути друштвени делатник још од времена пре Другог светског рата. Наиме, он је од 1938. до 1944. године био секретар уредништва часописа „Большевик”, потом главни уредник листа

сандрову који је још 1946. године у свом уџбенику историје западноевропске философије употребио ову фразу.⁷ У основи, научни атеизам је посматран као марксистички однос према религији утемељен на историјском и дијалектичком материјализму. Научни атеизам је ка оповргавању гносеолошких и социјалних корена религије, њене социјалне природе и улоге у друштву. Оно што је потребно нагласити јесте да упркос томе што су заговорници и активни учесници у оснажењу научног атеизма у СССР-у тврдили да своје ставове темеље на ставовима Маркса, Енгелса и, наасве, Лењина, пажљивом анализом радова ових идеолога ми не наилазимо на ставове који се могу сврстати у домен научног атеизма. У основи, научни атеизам у СССР-у, поготово у времену 50-их и 60-их година, најснажније упориште имао је у руско/совјетском космизму прве половине 20. века и његовом утицају на интензивни развој космичког програма и човековог лета у свемир (Лыткин, 2012, 268). Из тог времена до нас долазе и најупечатљивије изјаве које су директно или индиректно проистекле од људи ангажованих на пољу научног атеизма. Једна од ових изјава јесте и она коју је својевремено рекао сам Хрушчов, а у вези је са човековим путовањем у свемир. Наиме, Хрушчов је, парафразирам, рекао да је он послао астронаута у свемир а да он (астронаут) тамо није видео Бога. На основу ове изјаве унутар пропагандне машинерије СССР-а у борби са религијом обелодањен је и један у читавом низу плаката у коме је приказан совјетски астронаут како поздравља (салутира) лебдећи у свемиру док је изнад купола цркви и џамије исписано „Бога нет!“⁸

„Известия” и свакако најважнијег дневног листа у некадашњем СССР-у – „Правда”. За тему о којој говоримо од нарочите важности је његов ангажман у Одељењу за пропаганду и агитацију Централног Комитета Комунистичке партије Совјетског Савеза. Овде је од 1958. до 1961. године. Рад у Идеолошкој комисији Централног Комитета Комунистичке партије Совјетског Савеза само га је још више приближио тадашњим центрима моћи и пружена му је могућност да активно учествује у стварању става Хрушчова према Цркви. Од нарочите важности је његов ангажман у стварању „Мероприятия по усилению атеистического воспитания населения” који је прихваћен од стране Централног Комитета Комунистичке партије Совјетског Савеза 2. јануара 1964. године. Своје антирелигиозне идеје објављивао је и у часопису „Комунист”. Из данашње перспективе његови радови, поготово они који се дотичу дијалектичког и историјског материјализма, одишу некавалитетом и неоригиналношћу али он је то веома успешно допуњавао својом лојалношћу (на пример у код нас недовољно познатом догађају „Новочеркасский расстрел” – штрајку и страдању радника које се догодило током 1. и 2. јуна 1962. године).

⁷ Георгиј Фјодорович Александров (1908–1961) такође је по образовању био доктор философских наука и такође је био угледан државно - политички радник у време власти Јосифа Висарионовича Стаљина и Никите Хрушчова. Књиге „История западноевропейской философии” (објављена у Москви 1946. године), „История социологии как науку” (Москва, 1958) значајно су утицале на његов успон у научном свету Совјетског Савеза. Са друге стране, Александров је запамћен као актер у код нас мало познатом скандалу из 1955. године, то јест у скандалу „Дело гладиаторов”. Маргинализовање кроз које је прошао битно је утицало на њега и његову каријеру.

⁸ Плакат је, у електронском формату, између осталог доступан на www.redbubble.com

Институције и конкретни резултати проистекли из Хрушчовљеве антирелигиозне кампање

Посебан корак у оснажењу научног атеизма у СССР-у представља оснивање Института научног атеизма при Централном Комитету Комунистичке партије Совјетског Савеза, а такође и оснивање катедри научног атеизма при философским факултетима, институтима и универзитетима. Једна од основних карактеристика научног атеизма није била само пука критика религиозне идеологије. Акцент се, између осталог, стављао и на позитивистичку разраду актуелних философских проблема, проблема у вези са конкретним социјалним односима, а пре свега на проблем човека.⁹ Један од разлога оваквог приступа у формирању начина на који треба да функционише научни атеизам био је и тај што је у то време стасавала већ трећа генерација Совјета који су увелико требали да буду безрелигиозни људи. Као генерација утемељена на науци и којој је религија предочена као мрачна прошлост, млади су, истини за вољу, радо прихватили идеју совјетске идеолошке и сваке друге прогресивности, као и околност да ће религија, скупа са њиховим бабама, бесповратно ишчезнути из совјетског друштва.

Започети процес ширења научног атеизма, имајући у виду не само простор Совјетског Савеза, него и различиту религиозну структуру становништва, захтевао је приличан ангажман свих оних који су, од стране државне власти, били регрутовани на овом пројекту. За разлику од агитатора комунистичких идеја и прогонитеља верујућих хришћана из првих деценија постојања СССР-а, током епохе „научног атеизма” у први план били су истакнути високо образовани појединци из различитих области који су били спремни да на сваки могући начин најразличитијим рационалним доказима оповргну црквено учење и уопште идеју о потреби религиозности код човека. У смишљеној кампањи која је користила сва тада доступна средства, агитатори „научног атеизма” истовремено су деловали како у образовним установама, а исто тако и у различитим колективима (фабрикама, војсци, милицији...). Упоредо са јавним

⁹ Међу истраживачима у овом приступу интересантан је, између осталих, Александар Фјодорович Окулов (1908–1993). Наиме, Окулов је типичан представник оне генерације совјетске философије која једноставно током свог школовања није имала могућност подробнијег упознавања са религијом, а такође и оне генерације Совјета чији су родитељи и родбина религију и било шта у вези са њом избегавали плашећи се репресалија система. Завршивши 1937. године чувени „Комунистички институт журналистике”, Окулов се свецело предаје ширењу социјалистичких идеја због чега је постепено напредовао у професионалној каријери. Из Совјетске провинције он 1951. године долази у Москву на место заменика директора Института за философију при Совјетској Академији наука. Десет година касније постаје главни уредник чувеног часописа „Вопросы философии” (ову дужност обавља током 1961. и 1962. године), да би потом, током 1964. године, постао директор Института научног атеизма. Ову дужност обавља до 1978. године. Од његових радова који се баве питањем научног атеизма можемо издвојити: „Социальный прогресс и религия” (Москва, 1982), „Ленинское атеистическое наследие и современность” (Москва, 1986), „За глубокою научную разработку современных проблем атеизма” (објављено у часопису „Вопросы научного атеизма” 1 (1966), 7–35), „Развитие массового атеизма и проблемы преодоления религии в социалистическом обществе” (објављено у часопису *Вопросы научного атеизма* 20 (1976), 225–327)...

иступима пред окупљеним људима у склопу кампање објављивани су најразличитији писани радови, снимане су радијске и телевизијске емисије. Једном речју, државна власт имала је задатак да идеју о непостојању Бога и непотребности религије унесе у све грађане почев од деце па до стараца. Потребно је поменути и то да је Музеј историје религије и атеизма, основан у Лењинграду 1930. године залагањем Владимира Димитриевича Бонч-Бруевича,¹⁰ такође у значајној мери допринео ширењу идеја атеизма у периоду Хришчевљевог прогона Цркве.¹¹

Осим кроз предавања, као што смо рекли, научни атеизам се по Совјетском Савезу ширио и уз помоћ писане речи. За разлику од времена када су листови попут „Безбожника”,¹² у дословном смислу речи распламсавали мржњу најширих народних маса према Цркви и вери уопште, те свесрдно подржа-

¹⁰ Владимир Димитриевич Бонч-Бруевич (1873–1955) био је истакнути совјетски револуционар, етнограф и публициста. Околност да је био у изузетно блиским односима са Лењином, а једно време био је и његов лични секретар, пружила му је прилику да остави значајан траг у формирању совјетског друштва. Своју антицрквену активност започео је недуго након Лењинове смрти. Својеврсна круна његове антитеистичке делатности управо је труд на устројењу поменутог музеја на чијем се челу налазио од 1945. до 1955. године. Као својеврстан увод у подробније упознавање са његовим ставовима погледати рад „Избранные атеистические произведения” који је, у електронском формату, доступан на www.rulit.me

¹¹ Овај музеј, у форми институције која је доприносила ширењу атеизма у СССР-у, постојао је све до распада ове државе. Потребно је напоменути да је овај музеј представљао незаобилазно место у које су морале небројене генерације школараца приликом екскурзија у Лењинград. Иста пракса односила се и на старије генерације које су организовано долазиле у обилазак града. За период који је нама интересантан поменимо да се на челу институције налазио Михаил Јосифович Шахнович (1911–1992) један од виђенијих совјетских истраживача који је стварао радове усмерене против религије почев од краја 20-их година 20. века. На челу поменутог музеја налазио се до 1960. године. Међу значајним личностима чија је делатност допринела ширењу идеја „научног атеизма” потребно је поменути и Јакова Јаковљевича Кожурина (1937–1992) који је аутор низа наслова из ове области. Он се на челу Музеја историје религије и атеизма у Лењинграду налазио од 1976. до 1986. године. Погледати: *История музея* – www.gmir.ru

¹² Часопис „Безбожник” био је само један у низу издања која су се у СССР-у као периодична издања објављивали са циљем ширења антицрквених идеја и оснажења процеса потпуног уништења идеје религиозности у најширим друштвеним слојевима. Часопис „Безбожник” почео је да се објављује од 21. децембра 1922. године као гласило Централног Совета Союза воинствующих безбожников. Интересантно је да покретање часописа „Безбожник” означава престанак већ раније постојећег часописа „Наука и религия” који, по мишљењу највиших представника совјетске власти, а међу њима се нарочито истицао Емељан Михайлович Ярославски (1878–1943), није показао жељене резултате. Први уредник часописа „Безбожник” био је некадашњи свештеник Руске православне цркве по имену Михаил Владимирович Галкин (1885–1948) који је, након што је самоиницијативно напустио свештеничку службу и постао активни антирелигиозни делатник, променио име у Михаил Горев. Због свог залагања у прогону Цркве он је испрва постављен за уредника часописа „Наука и религия”, а потом је, као проверен кадар, постављен за уредника часописа „Безбожник”. Овај часопис испрва није имао прецизан термин објављивања. Потом је објављиван тромесечно, а касније и као недељник. Први бројеви штампани су у тиражу од 15.000 примерака да би се потом број значајно повећавао. На пример, број од 1. априла 1924. године имао је тираж од 50.000 примерака, а број од 1. новембра исте године чак 500.000 примерака. Часопис је, са прекидом од јануара 1935. до марта 1938. године, редовно излазио до 20. јула 1941. године. Погледати: Метель, Алексей Вадимович, „Становление антирелигиозной периодической печати в СССР (1919–1941 гг.)”, *Вестник Омского университета* 1/67 (2013), 43–47.

вали милитантни антитеизам, у времену Хрушчова и научног атеизма стварани су наслови кроз чији се садржај религија по правили налазила у индиферентном положају пре свега у односу на разум. Значајну улогу у остварењу ове идеје имао је часопис „Наука и религија”, који је започео да се објављује 1959. године. Резултати антирелигиозне кампање неретко су, веома пажљиво, излагани широј јавности кроз радове објављиване у периодичним публикацијама и они су нам данас свакако од користи у подробнијем упознавању са овим периодом историје и друштвеним кретањима унутар СССР-а.¹³

Поред монографских публикација, важно је поменути и низ књига објављених под насловом „Вопросы научного атеизма”. Реч је о зборнику радова који је почео да се публикује од 1966. године са основним задатком да се кроз сабране радове анализирају актуелни проблеми теорије и праксе научног атеизма, да се излажу закључци научно-атеистичких истраживања, критика буржоаско-клерикалних и реформистичких ставова о положају религије у различитим социјалистичким државама. „Вопросы научного атеизма” објављивани су, као периодично издање, два пута годишње. Пажљивија анализа ових радова објављених током 23 године омогућава нам да се упознамо како са самим приступом питању религије од стране појединих истраживача, а исто тако пружа нам се могућност да приметимо и процес својеврсног „омекшавања” става према Цркви и религији уопште, а све у складу са променама кроз које је пролазило совјетско друштво. Издавач ових зборника био је Институт научног атеизма при Академији друштвених наука Централног Комитета Комунистичке партије Совјетског Савеза. Укупно је, до 1989. године, објављено 39 зборника.

Институт научног атеизма (у литератури на руском језику неретко се означава скраћеницом ИНА) можда је најзначајнији преостатак хрушчовљевог прогона Цркве у СССР-у. Данас се ова институција неретко посматра као најпознатији експонент државне власти у попуњавању вакума који је настао у времену престанка антирелигиозне кампање Никите Хрушчова и наставка негативног односа световне власти СССР-а према Цркви до пропасти ове државе. Институт је основан 2. јануара 1964. године указом Централног комитета Комунистичке Партије Совјетског Савеза. Као основни задатак ове институције била је централизација атеистичког деловања путем развијања методологије будућих истраживања у различитим областима. Очекивало се да ће рад Института искоренити читав низ недостатака примећених у антицрквеној кампањи и на тај начин исту уздићи на један нови, неупоредиво продуктивнији ниво. Као један од начина остварења постављеног задатка нарочито се издвојила обимна издавачка делатност. Наиме, сарадници Института припремили су за штампу мноштво наслова који су, у зависности од сфере интересовања појединог истраживача, обрађивали проблем религије са различитих становишта. Најчешће је то било из домена друштвених наука, а посебан колорит свему томе давало је изразито ослањање на ставове које су према религији имали идеолози комунизма, пре свега Лењин.

¹³ Подробније: Цамерјан, Иван Петрович; Шахнович, Михаил Иосифович, „Победы научно-атеистического мировоззрения в СССР за 50 лет”, *Вопросы научного атеизма* 4 (1967).

Чак и најповршнија анализа радова објављених у овом Институту, а такође и просопографија научних радника својевремено ангажованих у овој институцији, у значајној мери проширила би обим овог рада.¹⁴ Стога ћемо овом приликом пажњу смерити само на једну књигу, ону под насловом „Настольная книга атеиста”. По нашем скромном мишљењу, ово дело представља својеврсну круну вишедеценијског постојања Института научног атеизма. Ипак, када се говори о овој књизи мора се дотаћи и још једно дело – „Атеистический словарь” које, као продукт онога што називамо совјетски научни атеизам, ствара полазну основу за активност генерација „мисионара” научног атеизма.

„Настольная книга атеиста” представља став према религији једне антиатеистичке државне власти изложен као својеврсна компилација радова укупно 28 аутора усмерених само и искључиво против постојања религије не само у СССР-у, него и у државама у којима је Комунистичка Партија имала извршну власт. Сам наслов књиге недвосмислено указује на њену практичну примену. Наиме, у Руској православној цркви својевремено је настала књига под насловом „Настольная книга священнослужителя” коју је саставио Сергеј Васиљевич Булгаков (1859–1932). Прво издање ове књиге објављено је 1892. године у Харкову. Практичност овог дела у свакодневици живота Цркве резултирала је тиме да је књига доживела око десетак издања у тиражу од неколико десетина хиљада примерака.

„Настольная книга атеиста” замишљена је као против одговор совјетске власти Булгаковљевом делу и њени издавачи заиста су се потрудили да она буде распрострањена широм СССР-а али и узван граница ове државе. Прво издање овог дела објављено је 1968. године, а последње, девето издање, током 1987. године. На челу редакционог одбора налазио се академик Сергеј Данилович Сказкин (1890–1973) свакако један од водећих совјетских медиавелиста. Поред њега у редакционом одбору били су: Сергеј Фјодорович Анисимов (1922–2005), филозоф по образовању, Михаил Петрович Новиков (1918–1993) чија је ужа област истраживања било бављење историјом и теоријом атеизма, филозофи Владимир Филатович Зибковец, Александар А. Судариков, Владимир Елисејевич Чертихин и Хенрих Иљич Езрин.

У 11 поглавља ове књиге обрађене су теме настанка атеизма, сумарни преглед религија у савременом свету, основна учења појединих религија како монотеистичких, тако и политеистичких, етика појединих религија (акцент је стављен на хришћанство, јудаизам и будизам), бављење религиозном литературом, психологијом верујућих људи, мистиком, научним и религиозном светоназором, те односом религије и уметности. У последњем поглављу у раним издањима тема је однос комунизма и религије, док је у каснијим акцент стављен на однос религије и атеизма у условима социјализма.

О значају који је ова књига имала међу пропагаторима научног атеизма говори и то што је она неретко називана и „Спутник атеиста” („Спутник атеисте”).¹⁵ Свако од издања књиге проширено је тако да последње, девето из-

¹⁴ Део наслова који је у периоду од 1970. до 1990. године објављен у оквиру Библиотеке атеистичке литературе доступан је на сајту www.jet-shark.ucoz.ru/forum/44-442-1 и: www.publ.lib.ru

¹⁵ Подсетимо да је 1959. године совјетски историчар Сергеј Иванович Ковалов (1886–1960), познати агитатор у борби са Црквом, објавио књигу под истим именом. Ово дело било је пре-

дање заиста представља крајњи домет научног атеизма као правца у борби са религијом у некадашњем СССР-у.¹⁶

Када је реч о делу „Атеистический словарь” оно се по први пут пред совјетским читаоцима појавило 1983. године,¹⁷ да би потом 1985. године било објављено друго, а годину дана касније и треће издање. Оно што је потребно нагласити је и то да је ово дело преведено на више језика и да је објављивано у различитим државама тадашњег Источног блока. Међу уредницима, осим већ поменутог Михаила Петровића Новикова који је, користећи савремену терминологију, био носилац пројекта, помињу се Анвар Ишанханович Абдусамедов, Раиса Михајловна Алејник, Бајжат Акбулатовна Алијева. Укупно 152 совјетска научна радника активно су учествовала на стварању ове књиге која, на преко 500 страница, излаже срж онога што се може окарактерисати као систем научног атеизма у последњим годинама постојања СССР-а.

Полазна основа за књигу „Атеистический словарь”, како можемо прочитати у предговору другог издања, били су радови историчара Владимира Филатовича Зибковца (1908–1973). Такође се напомиње и то да овај речник садржи најосновније појмове марксистичког поимања атеизма, да се објашњавају термини који су у непосредној вези са историјом атеизма, религије и цркве у поређењу са савременим религиозним струјањима, те да се акценат ставља на питање атеистичког васпитавања младих. Оно што се посебно истиче је да дело има своју употребну вредност у раду пропагатора атеизма, предавача, студената али и свих оних који се интересују за питања атеизма и његовог ширења.¹⁸

Трагови Хрушчовљеве антирелигиозне кампање након распада Совјетског Савеза

Совјетски савез, као држава, престао је да постоји пре три деценије. Однос световне власти Руске федерације према Цркви данас је приметно другачији. У мањој или већој мери ситуација је слична и у другим новонасталим државама некадашњег СССР-а. Ипак, трагови научног атеизма који је свој замах добио у време хрушчовљевог прогона Цркве осећају се и данас. Наиме, безмало четири деценије постојања научног атеизма као официјелног сегмента државне политике према религији створио је ситуацију у којој велики број становника бившег Совјетског савеза јасно и недвосмислено пројављује антагонизам према вери, Цркви и свему ономе што је у вези са религијом. На пример, према подацима из 2012. године, у Руској федерацији као атеиста изјас-

васходно намењено средњошколцима и студентима тако да је многим Совјетима представљало прву књигу у процесу индоктринације идејама научног атеизма.

¹⁶ Захваљујући електронским ресурсима ово издање је лако доступно и нашим читаоцима и истраживачима. Погледати: www.religion.historic.ru

¹⁷ Прво издање објављено је у тиражу од 200.000 примерака. Друго издање објављено је у 300.000, а треће у 200.000 примерака.

¹⁸ Друго издање овог речника, у електронском формату, доступно је на www.svitk.ru

нило се 12,9% становника.¹⁹ Интересантна је старосна структура оних који себе сматрају атеистима јер 16% атеиста је у животном добу између 18 и 28 година, 17% је у животном добу између 29 и 39 година, 41% је у животном добу између 40 и 60, а 26% атеиста је старијих од 61 године живота.²⁰ Према овој статистици укупно 67% атеиста у Русији заправо су особе које су директно биле изложене одрастању и образовању у систему у коме је научни атеизам био једна од окосница формирања целокупне свакодневице живота. Имајући ово у виду не треба да чуди што је, упркос ситуацији која се чини на први поглед, атеизам и даље изражен међу становницима Руске Федерације. Сведочанство тога је и околност да се стварају изузетно агилне организације атеиста које су веома присутне како у медијима,²¹ тако и у осталим елементима друштвених дешавања (Баёв, 2011, 259). Ове савремени атеистички покрети у Руској Федерацији, утемељени на основама научног атеизма и Хрушчовљеве епохе прогона Цркве, веома вешто користе ситуацију која је настала након распада СССР и утицаја пре свега Руске Православне Цркве у друштвеним дешавањима. Наиме, недоследност одређеног броја свештенства, пре свих епископа, да живе управо унутар етичких граница које су јасно и недвосмислено постављене у православној вери, вешто се користи као аргумент у борби против Цркве. Неумереност дела свештенства када је у питању материјално, поготово новац, снажан су ослонац савременим руским атеистима да упоредо са навођењем конкретних примера у којима свештенство неоспорно пројављује лицемерје, наводи и ставове о непостојању Бога па самим тим и непотребности постојања Цркве а пре свих, свештенства/монаштва. Ситуација у којој руско свештенство свесрдно помаже савременим атеистима у изношењу примера који говоре о бахатости „представника Цркве” у многама је идентична ситуацији у којој се налазило руско друштво крајем 19. и у првим годинама 20. века. Да ли ће симфонија световне и духовне власти на простору данашње Руске Федерације у неком надлазећем времену изазвати догађаје који су се збили на овим просторима после 1917. године, то је већ питање само по себи. Ипак, оно што је неминовност свакодневице живота у данашњој Русији је да су институције засноване на ставовима научног атеизма у времену Совјетског Савеза оставиле дубок и, слободно можемо рећи, неизбрисив траг унутар руског друштва.

Литература

1. Баёв, Павел Анатольевич. 2011. „Атеизм и атеисты в современной России”, *Аналитика культурологии* III (4), 249–262
2. Горбатов, Алексей Владимирович. 2014. „Пропаганда и СМИ в период Хрущевской антирелигиозной кампании (1954–1964 гг.)”, *Вестник Камаровского государственного университета* 3, 157–160.

¹⁹ Погледати: *Верю-неверю*, Огонёк, № 34 (5243), [27.08.2012.]

²⁰ Погледати: Журавский, Александр Владимирович, *Генезис и форма постсоветского атеизма в России* – <http://religion.russ.ru>

²¹ Међу интересантним је званични сајт удружења „Атеисты России” – www.ateizm.info

3. Зуев, Юрий Петрович. 2010. *История государственно-конфессиональных отношений в России: XX-начало XXI века*, Москва: МедиаПром.
4. Китайгородский, Александр Исаакович. 1967. *Реникса*, Москва: Молодая гвардия.
5. *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК*, 1971, т. 6, Москва.
6. Лыткин, Владимир Владимирович. 2012, „Понятие космизма и проблема его классификации”, *Научные ведомости* 8, 265–272.
7. Митрохин, Лев Николаевич. 1974. *Баттизм: история и современность (философско-социологические очерки)*, Москва, Издательство политической литературы.
8. Муслимов, Ширали; Меримова, Анна Александровна. 2013, „Религия и свободомыслие в постсоветскую эпоху”, *Исламоведение* 2, 4–13.
9. Панич, Елена. 2013. *Гонения на верующих в эпоху „научного атеизма“ и проблема свободы служения христиана* – <https://www.web.archive.org>
10. Пивоваров, Даниил Валентинович. 2009. „Атеизм: понятие и виды”, *Вестник Уральского института экономики, управления и права*, 93–102.
11. Слепцова, Валерия Валерьевна. 2016, „Теологическая критика „Нового атеизма”, *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*, 112–124.
12. Смирнов, Юрьевич Михаил. 2018. „Научный атеизм в советском высшем образовании: периодизация и содержание”, *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*, 144–172.
13. Чащихин, Устин. 2013. *Научный атеизм*, Москва.

SLOBODAN PRODIĆ*

Serbian Orthodox Eparchy of Dalmatia
Šibenik, Republic of Croatia

Review work
Received: 21.12.2020
Approved: 28.01.2021
Page: 239–250

ROLE OF SCIENTIFIC ATHEISM IN NIKITA SERGEYEVICH KRUSHCHEV'S ANTIRELIGIC CAMPAIGN

Summary: The 20th century brought many interesting occurrences in Russia. One of those occurrences is also changing governance type and creating a new country called Union of Soviet Socialist Republics (USSR). In this country which existed from 1917 to 1991, the position of the Orthodox church and other religious communities was bad and hard. For achieving their idea about destroying religion, members of government used many different techniques which were gradually set- from cruel physical extermination of believers to trying as many as possible people refuse religion because of scientific atheism. One of the phases in the persecution of the Church in the USSR's area was a campaign that was conducted by Nikita Sergeevich Khrushchev. The biggest remembrance on this phase was applying scientific atheism and consequences of this phase are felt in today's Russia.

Keywords: USSR, Church, persecution, scientific atheism, Nikita Sergeevich Khrushchev

Starting references

Lev Nikolaevich Mitrokhin (1930-2005), Russian philosopher and excellent expert for religious problems in the USSR and Russian Federation, exposed an idea about existing two phases of persecution of religion in the USSR in his work "Бaptизм: история и современность (философско-социологические очерки)". The first phase was called "воинствующий атеизм" and was actual during the 1920s and 1930s,

* porodicaprodic@gmail.com

while the second phase was called "научный атеизм" that was actual from 1950s to 1980s (Митрохин, 1974, 78). Many researchs were published in last few years on Serbian language about first phase of persecution of believers in USSR, or phase before World War II. On the other hand, almost nothing is mentioned about 'scientific atheism' and it's influence on Soviet's persecution of believers. In this work, I will try to expose some basic facts about this phase of persecution of Church and role that scientific atheism had thanks to support of Nikita Sergeyevich Krushchev.

Said on the simplest way, the differences between already mentioned phases in persecution of Church (=believers in USSR) can be seen primarily in methods that government used. In the period of "воинствующий атеизма", dominant repressive method was that one that was created during the Revolution. Main idea of revolutionary method was to make believers and everything else that can be connected with Church extinct on the most brutal way. This historical period will be remembered as a time of physical liquidations of priests and believers, and as a time of destroying parohial churches, monasteries, mosques and other objects that religious communities in USSR used.

After some period of ostensible piece, primarily because of attitude that Russian Orthodox Church had during WWII,²² time when Stalin's cult was noticeable dropping down and time when there were battles about next leader of Soviet Union after Stalin's death, slowly, but surely, conditions for next phase of persecutions were being made. Analysed from historical aspect, the second phase of presecution of Church was started soon after Nikita Sergeyevich Krushchev's taking governance (1894-1971)²³. Steps that Krushchev took in foreign politics were so much different

²² Problem about changing relationship between Government of USSR and Russian Orthodox Church in the first two years of WWII today is very well researched in publications on Russian language. Some of the most important works are: Лыкова, Людмила Анатольевна, *РПЦ 6 годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Сборник документов*, Москва, 2009; Фарберов, Андрей Иосифович, *Спаси и сохрани: свидетельства о помощи Божией в Великую Отечественную*, Москва, 2015...

²³ In several sentences, I will try to expose road that Nikita Sergeyevich Krushchev had to pass to get a function of Soviet's leader. Nikita Sergeyevich Krushchev was born in 1894. in poor worker's class family. He started schooling in local elementary school where teacher was priest of Russian Orthodox Church. When he was 9, his father expelled him from school, so he can work on fields. When he was 14, he had moved with his family to town Yuzovka in Donetsk where there was a mine. Here young Nikita starts learning craft and actively starts his political life. In 1918, he enters in Bolsheviks and participates in Civil War. He is enrolled in political class because of his attributes and that will effect on his future career. Working for Party promoted him up to main ruling parts of party, so he became First secretary of Central Committee of Communist Party of Ukraine in 1938. He was a master in playing political games that were common between Soviet communists, so Krushchev had been promoted into high ranks in Army during WWII. At the end of war, he was a general. Until 1949, he became person that Stalin could trust. In the battle for governance after Stalin's death, Krushchev showed his excellent political attribute and won over his rivals, especially Lavrentiy Beria. He became First secre-

than steps that he took in domestic politics. He was the representative of the biggest pro-communist branch inside communists that had goal to make a last step in transforming Soviet society into total communistic and he made a lots of steps that will realise that idea as soon as it is possible and on the most productive way, as he explained. One of that steps was to marginalise, and laterly neutralise religion communities inside Soviet Union, because religion was seen as a part of some past time. Also, Krushev supported idea about total switching believers into atheists. One of ways for completing this goal was to make an atmosphere where believers will be represented as a minority in SU, so they will feel uncomfortable and that will force them to 'resocialise' themselves. This proces is very good characterised by historican Elena Panich. She has not just recognised elements of 'relearning' and leaving any kind of religious ideas in the 'Third Programme of Communist Party of Soviet Union'²⁴, accepted on 22nd Congress of Communist Party of Soviet Union in 31st October 1961. She has also recognised that governemnt declared believers as a negative herritage of capitalistic society, so struggle against them was key role for Communist Party of Soviet Union for 'communistic relearning'. De Facto, it meant that dicatorship of proletariat should be focused on creating new loyal people in socialistic/communistic society. They should become people who have ability to practically show superiority of 'Moral codex of founders of communism', i.e. to have moral richness and purity and physical perfection.²⁵

Starting and attribute of Krushev's antireligical campaign

Like many other ideas created by USSR's leaders (not only Lenin, Stalin and Krushev's ideas, but also ideas from their closest cooperants who, greater or fewer, affected on taking state's position in many different situations), new fight with Church and religion at all have it's start in attitudes which are declared by Central

tary of Central Committee of Communist Party of Soviet Union on March 14th 1953. He was retired on October 14th 1964, He died on September 11th 1971.

²⁴ „Программа Комунистической Партии Советского Союза“, is aviable in electronic format on website www.leftinmsu.narod.ru

²⁵ „Моральный кодекс строителя коммунизма“ presents very interesting set of principles and it is such a damage that has not been noticed enough primarily by orthodoxs theologians. This document from 1961 is filled with many ideas which are based on elements of Dekalog and New Testament's ethic. Vladimir Putin and Gennady Zyuganov had already payed attention on this. Zyuganov moved little bit more forward than Putin, who had just weighedly recognised parts of The Holly Bible. He made this document equal with the Jesus Christ's Sermon on the Mount and even declared Lord Jesus Christ as the first communist. Look: Закантова, Анна, „Семь шагов Зюганова. Глава КПРФ уверем, что первым коммунистом был Христос“, *Российская газета* (Федеральный выпуск) № 4849, 13. февраля 2009. г.

Committee of Communist Party of Soviet Union with its leader Nikita Sergeyevich Krushchev on July 7th 1954 .

In the document „О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах её улучшения“ it is shown that resuming activity of Church and different sects is starting, and of increasing number of citizens who are ready to participate in religious activities. Because of that document from the highest social institution, it is advised to party and komsomol institutions, Ministry of education and professional local social institution to increase antireligic campaign and to stop spreading that trend. As a way for achieving this goal, which is important to notice, it is recommended to use a method of patiently giving explanations about religious lies and persuasion of believers on individual way (КПСС, 1971, 502-505). This uncommon way for solving this problem was a result of work and existing collective governance of SU. Just four months later, on November 10/11 1954, in historical period when Krushchev established his position as a first man of USSR, news called „Об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения“ was published.²⁶ This news had found a special place in decision and steps which will be taken after 20th Congress of Communist Party of Soviet Union, held in Moscow during 14th and 25th February 1956. Historically analysed, this was a first step in achieving Krushchev's idea about new antireligic campaign.

For the difference between antireligic campaign before WWII, main role in this campaign played propaganda. Propaganda includes existing not only persons, but also social institution which will realise idea about marginalisation of religion by residents of SU. One of the first messages about creating these institutions was an article „Шире развернуть научно-атеистическую пропаганду“ published in newspaper „Правда“ at the end of July 1954. Main idea in this article was necessity of introducing synthesis between antireligic campaign and scientific propaganda, with goal to present people that they believe in lies because they are still believers with scientific arguments (Смирнов, 2018, 148). Today, we can not be definitely sure who is the person in USSR's government who created the phrase 'scientific atheism'. Some researchers say that it was Leonid Fedorovich Ilichev's idea²⁷, while other studies say

²⁶ This text is available in electronic format on web address: www.kpss-ru.livejournal.com/126801.html

²⁷ Leonid Fedorovich Ilichev (1906-1990) was PhD of philosophy, but also social worker before WWII. He was secretary of Editor's council in journal „Большевик“ between 1938 and 1944 and then main editor in newspaper „Известия“ and in the most important newspaper in former USSR- „Правда“. It is also important to say about his work in Unit for propaganda and agitation of Central Committee of Communist Party of Soviet Union where he worked from 1958 to 1961. Working in Ideological Commission made him closer with the most important parts of country governance and he got opportunity help Krushchev to create his attitude to Church. His work in creating „Мероприятия по усилению атеистического воспитания населения“ that was accepted by Central Committee of Communist Party of Soviet Union on January 2nd 1964. He was publishing his antireligic ideas in journal „Коммунист“. From today's perspective, especially those ones about dialectical and historical

that Gheorgy Fedorovich Aleksandrov had used this phrase in his textbook about history of Western European philosophy²⁸. Scientific atheism is watched as marxistic relation to religion based on historic and dialectical materialism. Scientific atheism is focused on denying gnoseological and sociological roots of religion and it's social nature and function in society. Something that must be told is that, no matter that promoters of increasing scientific atheism in USSR were telling that their ideas are based on learnings of Marx, Engels and Lenin, by carefully analysis of works of these ideologists, we can not find any attitudes that can be connected with scientific atheism. Scientific atheism, especially from 1950s and 60s, has the strongest base in Russian/Soviet cosmism of the first half of 20th century and it's effect on intensive development of space programme and man's flight in space (Лыткин, 2012, 268). From this period, the most famous affirmances come from which are direct or indirect made by people who had duty in promoting scientific atheism. One of that affirmances is that one said by Nikita Krushev and it is about man's travel to space. He told that he had sent an astronaut in space, but he (astronaut) did not see the God. Because of this affirmance, propaganda machineries of USSR charged for antireligical struggle created one of a many posters where soviet astronaut greets (salutes) from a space, while above of cupolas of churches and mosques is written „Богa нет!“²⁹

Institutions and concretely results of Krushev's antireligical campaign

Special step in affirmation of scientific atheism in USSR were founding Institute for scientific atheism at Central Committee of Communist Party of Soviet Union and sections of scientific atheism at philosophy collages, universities and institutes. One of fundamental characteristics of scientific atheism was not just criticism of religion. Focus was on creating positiveistic solving actual philosophian problems, problems of concretely social relations and problems of a human.³⁰ One of reasons

materialism, his works are filled with unquaility and unoriginality, but he was excellent neutralising this with his loyalty (for example, in happening „Новочеркасский расстрел“ (strike and death of many workers which happened on June 1st and 2nd 1962), which is very not-knowned here)

²⁸ Gheorgy Fedorovich Aleksandrov (1908-1961) was also PhD of philosophy and famous state-political worker during the governance of Joseph Vissarionovich Stalin and Nikita Krushev. Books „История западноевропейской философии“ (published in Moscow in 1946) and „История социологии как науку“ (Moscow, 1958) much effected on his growth in scientific world of Soviet Union. On the other hand, Aleksandrov is remembered as person who was a part of scandal „Дело гладиаторов“ from 1955, which is not very known here. Process of marginalisation that he had to go throw very effected on him and his career.

²⁹ This poster is available on website www.redbubble.com

³⁰ One of this kind of researchers was Alexandr Fedorovich Okulov (1908-1993). Okulov was typical representative of that generation of Soviet philosophers that during the schooling had not had opportunity to be introduced with religion, and also from those generation of Soviets who's parents and family

for forming scientific atheism in this way was because the third generation of Soviet had grown up and they were supposed to be religion-free people. As a generation which is based on science and idea that religion is part of dark history, we have to be real, young people were accepting idea of Soviet ideological and other progresivity and that religion will be extinct from Soviet society, together with their grandparents.

Already started process of spreading scientific atheism required huge engagement of people who were supposed to do this project by Soviet governeemt, not just because of physical space of Soviet Union, but because of different religious structure of residents. For the difference between promoters of communistic ideas and persecutors of Christians during the first decades of existing Soviet Union, the main role in period of 'scientific atheism' was on high educated persons in different sciences who were ready enough to deny theologic learnings and idea about need for religion in human's life on every single possible way. In very well created campaign which used all possibles medias of that time, promoters of 'scientific atheism' worked as well in educational institutes as well in all other collective (such as factories, army, police etc.). Parallel with public appearances in front of people, many different radio and TV shows were filmed and many articles were published because of this campaign. Government had the task to spread idea that God does not exist to all citizens- from children to eldrely people. It is also important to say that Museum of history of religion and atheism founded in Leningrad in 1930 by Vladimir Dmitriyevich Bonch-Bruyevich,³¹ also had a huge part in spreading atheistic ideas during the Kruschev's persecution of Church.³²

were avoiding religion and everything similar to it because of a fear to punishments. After finishing famous „Communist institute of journalism“ in 1937, Okulov starts working with full of his energy on spreading socialistic ideas, which was a reason for his promotion in career. He moved to Moscow from Soviet province in 1951 and he became vice director of Institute of philosophy at Soviet Academy of sciences. Ten years later, he became main editor of famous journal „Вопросы философии“ (he was doing this duty from 1961 to 1962), and later he became director of Institute of scientific atheism in 1964. He was doing this duty until 1978. Some of his most famous researches about scientific atheism are: „Социальный прогресс и религия“ (Москва, 1982), „Ленинское атеистичкое наследие и современность“ (Москва, 1986), „За глубокою научного атеизма“ (published in journal „Вопросы научного атеизма“ 1 (1966), 7-35), „Развитие массового атеизма и проблемы преодоления религии в социалистическом обществе“ (published in journal *Вопросы научного атеизма* 20 (1976), 225-327)...

³¹ Vladimir Dmitriyevich Bonch-Bruyevich (1873-1955) was famous Soviet revolutionary, ethnographic researcher and journalist. Situation that he was very close with Lenin (for one period, he had been his personal secretarty) gave him opportunity to leave a huge mark in creating Soviet society. He started his anti-religic activity soon after Lenin's death. The top of his anti-religic career was creating this already mentioned museum, where he was the director from 1945 to 1955. For some start for better introducing with him, read the research „Избранные атеистические произведения“, which is avaiable online on website www.rulit.me

³² This museum, in form of institution that had a role in spreading atheism in USSR, existed until the dissolution of Soviet Union. It is important to say that this museum was place where many generations of schoolchildren had to visit during their school trips to Leningrad. Same thing was for older citizens who were going on sightseeings. For further research about this very interesting epoch, I must say that one of directors of this institution was Mihail Iosifovich Shakhnovich (1911-1992), one of the many

Scientific atheism was not just spread via oral appearances. It was also spread through Soviet Union with written articles. For the difference of the times when journals like 'The Godless'³³ in literarily way promoted hate on Church and religion by all people and militant atheism, in Kruschev's period of scientific atheism, contents with titles that put religion in indifferent position by common sense were created. Huge role had journal called „Наука и религия“ which was published from 1959. Results of antireligic campaign were very often, but very careful presented to ordinary people via researches published in periodical publications. That researches are very useful in researching this period of history and social problems inside USSR.³⁴

Except monographical publications, it is also important to notice that there are many published books called „Вопросы научного атеизма“. It is collection of researches that was published since 1966 with task to analyse actual problems of theory and practice of scientific atheism, to expose conclusions of scientific-atheistic researches and to criticise bourgeois-clerical and reformist attitudes about position of religion in different socialistic societies. „Вопросы научного атеизма“ were published twice a year as a periodical publication. Further analyse of this papers published during 23 years provides us to introduce with way of researching religion by some researchers and to see some process of 'softing' attitude about religion and Church, parallel with changes that Soviet society had to go through. Publisher of this collections was Institute of scientific atheism at Academy of social sciences of Cen-

famous Soviet researchers who was writing his anti-religic works from the end 1920s. He was the executive of this museum until 1960. Also important person that had a part in spreading idea about 'scientific atheism' was Jakov Jakovlevich Kozurin (1937-1992). He was the author of many books about this topic. He was the executive of Museum of religion and atheism from 1976 to 1986. Look: *История музея*- www.gmir.ru

³³ Journal 'The Godless' was one out of many publications that were periodically published in USSR with goal to spread antireligical ideas and afford total destruction of religiosity inside whole society. The first number of 'The Godless' was published on December 21st 1922 as a media of Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. It is interesting that founding of 'The Godless' meant closing already created journal „Наука и религия“ which had not gave good enough results, by the opinion of the highest representatives of Soviet government, and especially Emelian Mihailovich Jaroslavsky (1878-1943). The first main editor of 'The Godless' was ex priest of Russian Orthodox Church called Mikhail Vladimirovich Galkin (1885-1948) who changed his name into Mikhail Gorev after he left his job as a priest and became active antireligical worker. Because of his devotion in persecution of Church, he had been firstly employed as main editor of journal „Наука и религия“, and laterly, as known person, he had been employed as editor of 'The Godless'. In the beginning, this journal had not had strict date of publishing. Then, it was published on every three months, and laterly, as a weekly newspapers. The first numbers were issued in 15,000 copies, and later, number of copies were increasing rapidly. For example, number issued on April 1st 1924 had 50,000 copies, but number published on November 1st at the same year had 500,000 copies. The journal was regularly published until July 20th 1941, with break from January 1935 to March 1938. Look: Метель, Алексей Вадимович, „Становление антирелигиозной периодической печати в СССР (1919-1941 гг.)“, *Вестник Омского университета* 1/67 (2013), 43-47.

³⁴ Look: Цамерян, Иван Петрович; Шахнович, Михаил Иосифович, „Победы научно-атеистического мировоззрения в СССР за 50 лет“, *Вопросы научного атеизма* 4 (1967).

tral Committee of Communist Party of Soviet Union. Until 1989, 39 collections were published.

Institute of scientific atheism (in literature on Russian language is very often marked with shortcut ИНА) is the most important heritage of Krushchev's persecution of Church in USSR. Today, this institution is watched as the most famous exponent of state government for filling vacuum that had been created after stopping antireligic campaign of Nikita Krushchev and continue of USSR's negative attitude about Church until dissolution of that country. The Institute was founded on January 2nd 1964 by orderment of Central Committee of Communist Party of Soviet Union. The primar task was centralisation of atheistic work via developing methodology of further researches on this topic. It was expected that work of Institute will delete all spotted cons in antireligic campaign and that it will be upgraded on incredible high level. As one way for achiving this task, the Institute had large publishing section. Institute's researchers prepared many different publications that were analysing problem of religion from different aspects, depends of scientist's sphere of interests. Dominantly, works were from domain of social sciences, but the basis were attitudes about religion of ideologists of communism, especially Lenin.

Even the most lightly analyse of works published in this Institute and also prosopography of scientist employed in this institution would extremely expand this research.³⁵ Because of that, focus will be put on only one book- „Настольная книга атеиста“. This book presents the crown of multidecade work of Institute of scientific atheism, by my opinion. Also, when we talk about this book, we have to notice one book more- „Атеистический словарь“ which, as a product of something called 'Soviet scientific atheism' creates basis for activity of later generations of 'missionary' of scientific atheism.

„Настольная книга атеиста“ presents attitude about religion of one atheistic country's government exposed as some kind of compilation of works written by 28 authors focused on denying reason for existing religion in all countries where Communist Parties are ruling parties, not only in USSR. Title of the book directly presents it's practical usage. In Russian Orthodox Church, there is one book called „Настольная книга священнослужителя“, written by Sergey Vasilievich Bulgakov (1859-1932). The first edition of this book was published in 1892 in Kharkiv. Practisity of this book resulted that this book has 10 editions, with more than 10,000 copies each.

„Настольная книга атеиста“ is created as state's answer on Bulgakov's book and it's publishers worked hard to distribute this book all over Soviet Union, and even abroad. The first edition of this book was published in 1968, and the last edition, the 9th, in 1987. The main editor was academic Sergey Danilovich Skazkin (1890-1973), one of the biggest Soviet medievalists. In editor's council, except him, there were Sergey Fyodorovich Anisimov (1922-2005), philosopher, Mikhail Petrovich Novikov (1918-1993) who's specialisation was history and theory of atheism

³⁵ Some papers which were published between 1970 and 1990 in Library of atheistic literature are available online on websites www.jet-shark.ucoz.ru/forum/44-442-1 and www.publ.lib.ru

and philosophers Vladimir Filatovich Zybkovets, Alexander A. Sudarikov, Vladimir Eliseevich Chertkhin and Heinrich Ilich Ezrin.

In 11 chapters of this book, topics such as creating atheism, comparative summary of religions in modern world, elementary learnings of monotheistic and polytheistic religions, ethic in religions (focus was on Christianity, Judaism and Buddhism), religious literature, psychology of believers, mystics, scientific and religious way of looking on world and life and relation between religion and arts are analysed. In earlier editions, topic of the last chapter was relation of communism and religion, while in later editions it was about religion and atheism in condition of socialism.

The importance that this book had between promoters of scientific atheism is showed via information that these book was popularly called „Спутник атеиста“ („Concomitant of atheists“).³⁶ Every edition was expanded, so the last, the 9th edition presents the maximum of scientific atheism as way for struggling against religion in ex USSR.³⁷

When we talk about book „Атеистический словарь“, it appeared for the first time in front of Soviet readers in 1983,³⁸ and later, in 1985, was published the second edition and in next year the third one. Very important thing to say is that this book was translated into many languages and that it was published in many different countries of Eastern Bloc. Except already mentioned Mikhail Petrovich Novikov who used modern terminology and was the leader of project, other editors were Anvar Ishankhanovich Abdusamedov, Raisa Mikhailovna Aleinik and Bayzhat Akbulatovna Alieva. At total, 152 Soviet scientist were working on creating book that presents the core of scientific atheism in the last years before dissolution of USSR, in more than 500 pages.

The starting point for creating book „Атеистический словарь“ were, as we can read in the introduction of the second edition, works of historian Vladimir Filatovich Zybkovets (1908-1973). Also, it is mentioned that this dictionary contains the most basic words about marxistic's aspect of atheism, religion and church, compared with modern religious happenings, and that the key point was problem of atheistic education of youth. Thing that is important to say is that this book is very practical for promoters of atheism, educators, students and for everyone else interested in atheism and it's spreading.³⁹

³⁶ Let's remind that Soviet historian Sergey Ivanovich Kovalov (1886-1960), famous promoter of struggling against Church, published book with the same name in 1959. This book, which was dedicated to high school and university students, was the first book for indoctrinating with ideas about scientific atheism for many Soviets.

³⁷ Thanks to electronic resources, this edition is easily available for researchers and readers.

Look www.religion.historic.ru

³⁸ The first edition was issued in 200,000 copies, the second in 300,000 copies and the third one in 200,000 copies.

³⁹ The second edition of this dictionary is available on website www.svitk.ru

Marks of Krushchev's antireligious campaign after the dissolution of the Soviet Union

As a country, Soviet Union stopped to exist three decades ago. Relation between government of Russian Federation and Church is totally different. On greater or fewer level, situation is similar in all other formed countries of ex-USSR. But, the trails of scientific atheism that reached it's maximum during Krushchev's persecution of the Church are also felt now. For almost four decades of existing scientific atheism as an official segment of state's politics, it created situation where many residents of ex Soviet Union feel antagonism to religion. For example, by 2012 statistics, in Russian Federation, there are 12,9% residents who declare themselves as atheists.⁴⁰ The age-structure of those people is interesting- 16% of them are between 18 and 28, 17% of persons between 29 and 39, 41% of those one who are between 40 and 60, while there are 26% of atheists older than 61.⁴¹ By this statistics, 67% of atheists in Russia are persons who were growing up and educating in system where scientific atheism was root of forming whole everyday life. It should be not for wondering that, no matters of today's situation, atheism is very common in Russian population. Clue for this constatation is fact that there are many very strong organisations that promotes atheism and that they are very visible, as much in medias,⁴² as much in other elements of social happenings (Баёв, 2011,259). Those modern atheistic movements in Russian Federation, based on basics of scientific atheism and Krushchev's epoch of persecution of Church, very skillfully situation that appeared after the dissolution of the Soviet Union and influence of the Russian Orthodox Church in social happenings. The main argument in struggling against Church is that many priests, but primarily bishops, do not respect rules and do not live inside ethic borders that are created in orthodox religion. Some priest's intemperance about materialistic things, especially money, is high base of modern Russian atheists, so they can parallelly declares examples when priests are showing hypocrisy and attitudes about denying idea about God, and that Church, priests and monks are unnecessary. Situation where part of Russia priests are helping modern atheist with declaring examples of intemperance of 'Church's representatives' is very similar to situation that was inside Russian society in the end of 19th and beginning of 20th century. Will harmony between Church and state's government on surface of today's Russian Federation in some later time cause similar happenings that

⁴⁰ Look: *Верю-неверю*, Огонёк, № 34 (5243), 27.08.2012.

⁴¹ Look: А. Журавский, *Генезис и форма постсоветского атеизма в России* – <http://religion.russ.ru>

⁴² One of very interesting is the official website of organisation „Атеисты России“ – www.ateizam.info

happened there after 1917 is some new question. In fact, it is obvious that institutions based on attitudes of scientific atheism during a time of Soviet Union left behind themselves undeletable mark inside Russian society.

References

1. Баёв, Павел Анатольевич. 2011. „Атеизм и атеисты в современной России”, *Аналитика культурологии* III (4), 249–262
2. Горбатов, Алексей Владимирович. 2014. „Пропаганда и СМИ в период Хрущевской антирелигиозной кампании (1954–1964 гг.)”, *Вестник Камаровского государственного университета* 3, 157–160.
3. Зуев, Юрий Петрович. 2010. История государственно-конфессиональных отношений в России: XX-начало XXI века, Москва: МедиаПром.
4. Китайгородский, Александр Исаакович. 1967. *Реникса*, Москва: Молодая гвардия.
5. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 1971, т. 6, Москва.
6. Лыткин, Владимир Владимирович. 2012. „Понятие космизма и проблема его классификации”, *Научные ведомости* 8, 265–272.
7. Митрохин, Лев Николаевич. 1974. *Баттизм: история и современность (философско-социологические очерки)*, Москва, Издательство политической литературы.
8. Муслимов, Ширали; Меримова, Анна Александровна. 2013. „Религия и свободомыслие в постсоветскую эпоху”, *Исламоведение* 2, 4–13.
9. Панич, Елена. 2013. Гонения на верующих в эпоху „научного атеизма“ и проблема слободы служения христиана – <https://www.web.archive.org>
10. Пивоваров, Даниил Валентинович. 2009. „Атеизм: понятие и виды”, *Вестник Уральского института экономики, управления и права*, 93–102.
11. Слепцова, Валерия Валерьевна. 2016. „Теологическая критика „Нового атеизма””, *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*, 112–124.
12. Смирнов, Юрьевич Михаил. 2018. „Научный атеизм в советском высшем образовании: периодизация и содержание”, *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*, 144–172.

13. Чашихин, Устин. 2013. *Научный атеизм*, Москва.